

FETİHTEN İTİBAREN ÜSKÜB'DE TÜRK NÜFUSU

Arş. Gör. Mehmet İNBAŞI*

Üsküb, bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti olup, Osmanlı döneminde Kosova Eyaleti'nin merkezi idi. Adı bir İllir kabilesinin yerleştiği Skupi'den gelmekte olan Üsküb, sonradan Romalıların Dardania adını verdikleri eyaletin başşehri olmuştur¹. Birçok kavim arasında el değiştiren şehir, 1282'ye kadar Bizansın hakimiyetinde kalmış, bu tarihten itibaren de Sırp'ların eline geçmiş ve onların başkenti olmuştur².

Üsküb'ün Türk hakimiyetine geçmesi 1389 I. Kosova Muharebesi'nden sonradır. Sultan I.Murad'ın şehadetiyle sonuçlanan bu zafer hakkında Osmanlı müellifleri oldukça uzun ma'lumatlar vererek, Yıldırım Bayezid'in kumandanlarından Timurtaş Paşa, Evrenos Bey ve Paşa Yiğit'in bölgede fetih yaptıklarını kaydetmişler fakat Üsküb'ün fetih tarihini vermemişlerdir³. Buna karşılık batılı müellifler Üsküb şehrinin Türk hakimiyetine geçmesini 6 Ocak 1392 olarak göstermektedirler⁴.

1 * Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Nazif HOCA, "Üsküb", İA.XIII, s. 122.

2 N.HOCA, "Üsküb", İA XIII, s.122-123.

3 Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz.N.ATSIZ,Ank.1985, s. 66; Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihannümâ, Neşri Tarihi, yay.F.R.UNAT-M.A.KÖYMEN, Ank.1987, s. 311; Hadidi, Tevârih-i Al-i Osman, haz. N. ÖZTÜRK, İst.1991, s. 108; Anonim, Tevârih-i Al-i Osman, haz.N.AZAMAT, İst.1992, s.129. vb.

4 John V.A.Fine, The Late Medieval Balkans, Michigan 1987, s.412; Skopje and Its Surrounding, Zagreb 1986, s.20; A.Stojanovski-I.Kutarciev-D.Zografski, İstoriya Na Makedonskiot Narod, Skopje 1988. s. 77; Herbert W.Duda, Balkantürkische Studien, Wien 1949, s. 15; H. SABANOVIC, Q Organizaciyı

Osmanlı Devleti, Rumeli'de ilk fütuhata başladığı andan itibaren ele geçirdiği şehir ve köylerde sistemli bir iskân politikası takip etmiştir. Özellikle fütuhat esnasında köy ve kasabalarını terk ederek başka bölgelere kaçanların yerine Anadolu'dan büyük ölçüde Türk nüfus nakletmiş ve zamanla buralar han, hamam, köprü, medrese, zaviye, imaret, tekke ve cami gibi İslâmi kültür varlıkları ile süslenmiştir. Bölükler halinde Rumeliye nakledilen yörük kabileleri XV. yüzyıl ortalarından itibaren askeri ve stratejik vazifelerde önemli rol üstlenmişlerdir⁵. İşte Balkanlarda bu şekilde iskâna tabi olan önemli şehirlerden birisi de Üsküb'tür.

Üsküb'ün meşhur uç beyi olan Paşa Yiğit Bey, Saruhan bölgesinden göç ettirilen Türkmenleri buraya yerleştirmek suretiyle Üsküb'ü, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda en önemli uç merkezlerinden biri haline getirmiştir⁶. Üsküb, fethedildiği 1392'den Sırbistan ve Bosna'nın Osmanlıların eline geçmesine kadar olan devrede, buradan Bosna'ya kadar uzanan Türk bölgelerini idare eden uç beylerinin merkezi olmuştur⁷. XIV. ve XV. yüzyılda stratejik yönden önemli bir konumda bulunan Üsküb, Belgrad'ın fethine kadar bu ehemmiyetini korumuş, Belgrad'ın fethinden sonra ise ikinci plana düşmüştür⁸. Rumeli Beylerbeyliği'nin müteakiben de sancaklarının kuruluşu tımar sisteminin tam olarak yerleşmesinden sonra bölge büyük ölçüde Türkleştirilmiştir⁹.

5 HALAÇOĞLU, Y. XVI. Yüzyılda Sosyal Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri, Belleten LIII/ 207-208, (1989), s.637-638; KALESHI, Hasan., Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırma, T E D, sayı 10-11, (1981), s. 190-192; F.A.K.YASEMEE, "Makadunya", El IV, s. 89; AKTEPE, M.M., "Kosova, Kosovo", El V, s. 276.

6 İNALCIK, H. Ottoman Methods Of Conquest, Stvdia Islamica II, s.125-127.

7 N.HOCA, Üsküb, İA. XIII, s.125-127.

8 DUDA, H.W., Balkantürkische Studien, s.16.

9 F.A.K.YASEMEE, "Makadunya", El.VI, s. 89.

Burada iskan edilmiş Türk nüfusu hakkında bilgi veren en önemli kaynaklar, şüphesiz XV. ve XVI. yüzyılda bizzat devlet tarafından yapılmış olan nüfus ve arazinin miktarını gösteren ve bir yoklama niteliği taşıyan Tapu- Tahrir Defterleri'dir. Üsküb ile ilgili bu nüfus verilerini gösteren defterler, 1455, 1468, 1481, 1529, 1544 ve 1569 tarihlidir.

İncelememizin ana kaynaklarını teşkil eden Tapu-Tahrir Defterleri, demografik yönden Osmanlı Tarihi'nin en önemli belgeleri niteliğindedir. Bu defterler sayesinde, otuz-kırk senelik fasillarla yapılan büyük nüfus ve arazi tahrirlerinin neticelerini ortaya koymak mümkün olmaktadır¹⁰. Nitekim 1455-1569 tarihleri arasında Üsküb Şehri'nin müslim ve gayr-i müslim olarak nüfusu, hane, mücerred, bive ve muaflar itibariyle ortaya konulabileceği gibi bu tarihler arasında şehrin tahmini nüfusunu da tespit etmek mümkündür. Bu tahrir defterlerindeki nüfus hareketlerini izleyerek istila, tabii afet ve depremlerde nüfus oranının bu felaketlerden nasıl etkilendiği, alınan vergilerin oranlarında büyük düşüşler olup olmadığı da ortaya konulabilecektir. Buradan hareketle 1455-1569 tarihleri arasında Üsküb Şehri'nin nüfus durumunu aşağıdaki tabloda verildiği şekilde göstermek mümkün olmaktadır.

Bu tabloda haneler ayrı olarak "H", mücerred, bive ve muaflar ise toplam nefer olarak Diğer "D" başlığı altında verilmiştir¹¹.

¹⁰ BARKAN, Ö.L., Tarihi Demografik Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, TM. X, İst. 1953, s. 9 vd.; Ottoman Demographic History (14th.-17th Centuries) Some Consideration, JESHO vol.XXXV/II. (1992), s. 187-188; GÜNDAY, D. Tahrir Defterleriyle Mukataa Defterleri Arasında Mukayese. Prilozi (POF) 27 (1977), Sarajevo 1979 s. 277-278.

¹¹ Bu tabirlerden hane; vergi veren erkek nüfusu. Mücerred; belli bir işi olmayıp kazancı olan bekar erkek nüfusunu. Bive; Dul olan zengin hristiyan kadınlar manasına gelmektedir.

YIL	1455		1468		1481		1529		1544		1569	
BRM	H	D	H	D	H	D	H	D	H	D	H	D
M.	516	4	665	37	62	1	544	227	938	120	1517	495
G.M	296	27	294	69	136	48	213	33	243	36	474	75
TOP	812	31	959	106	198	49	757	260	1173	156	1991	570

BRM: Birimler M: Müslim G.M.: Gayr-i müslim H: Hane, D: Mücerred-Bive-Muaf.

Bu tablodan elde edilen bilgilerden hareketle 1455-1569 tarihleri arasında Üsküb Şehri'nin tahmini nüfusunu tespit etmek mümkün olacaktır. Bunun için hane sayısını, bir hanede bulunabilecek olan ve ortak rakam olarak kabul edilen "5" kat sayısı¹² ile çarptıktan sonra çıkan sayıya mücerred, bive ve muafı eklemek gerekir. Buna göre 1455-1569 tarihleri arasında şehrin tahmini nüfus şu şekildedir:

ŞEHRİN TAHMİNİ NÜFUSU

YIL	1455 %		1468 %		1481 %		1529 %		1544 %		1569 %	
M.	2584	63.1	3362	68.6	311		2947	72.8	4810	79.5	8080	76.7
G.M	1507	36.9	1539	31.4	728		1098	27.2	1251	20.5	2445	23.3
TOP	4.091		4.901		1.039		4.045		6.061		10.525	

M: Müslim, G.M: Gayr-i müslim.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1455'de şehirdeki meskun müslüman nüfus 2.584 olup nüfusun %63.1'ini oluştururken son tahrir olan 1569'da 8.080'e çıkmış olup nüfusun %76.7'sini teşkil

¹² GÖYÜNÇ,N., Hane Deyimi Hakkında, Tarih Dergisi XXXII (1979), s. 321-348.

etmiştir. Dolayısıyla yaklaşık 115 yıllık bir dönemde müslüman nüfusun sayısında % 320 oranında bir artış meydana gelmiştir. Buna karşılık şehirdeki gayr-i müslim nüfus, 1455'de 1.507 olup toplam nüfusun % 36.9'unu oluştururken 1569'da bu sayı 2.445'e çıkmış ve oranı da toplam şehir nüfusuna göre % 23.3 olmuştur. Buna göre gayr-i müslim nüfus 1455'de toplam nüfusun % 36.9'unu, 1569'da ise nüfusun ancak % 23.3'ünü oluşturmuştur. İncelemiş olduğumuz 1455-1569 tarihleri arasındaki 115 yıllık bir dönem itibariyle şehirdeki nüfusun % 72.5'i müslüman, % 27.5'i ise gayr-i müslimdir. Bununla beraber zaman zaman meydana gelen tabii afetler de şehrin nüfus durumunda en büyük etken olmuştur. Nitekim 6 R.Evvel 968/25 Kasım 1560'da meydana gelen depremde Üsküb şehri ve köyleri büyük ölçüde zarar görmüştü¹³.

Tablolardan elde edilen nüfus durumlarını tahrir defterlerinde verilen toplamlara uyup uymadığı hususu üzerinde bir değerlendirme yapmanın gerekli olacağı kanaatindeyiz. Bizim verdiğimiz rakamlar, tahrir defterlerinde kayıtlı olan hane, mücerred, bive ve muafaların tek tek sayılması suretiyle tespit edilmiştir. Bu durumda tahrir defterlerinde verilen toplamların hatalı olduğu görülmüştür. Buna göre;

1455 tarihli defter üzerinde yapılan incelemede, 516 h. müslim, 4 muaf; 296 h. gebran (yani gayr-i müslim halk) ve 27 bive

¹³ Üsküb Beği Atayi Beğe hüküm ki, Nefs-i Üsküb'ün âb-ı havası ile imtizac idemeyüb ve sabıka vaki' olan zelzeleden sakin olduğun hane dahi haraba müşrif olub, nefsi Pirlepe'de mütemekkin olman babında icazet-i hümayunum taleb etmeğin buyurdum ki, arz ittüğün üzere eğer Pirlepedir ve eğer her kande dilersen oturub hemen sancağın hıfz ve hırsreti ve zabt ve sıyaneti babında dakika fevt itmeyüb enva-ı ikdam ve ihtimamın zuhura getirüb ehl-i fesad ve şenaatin mukteza-ı şer-i şerif üzere hakkından gelüb muhtac-ı arz olanı yazub bildiresin", Başbakanlık Arşivi (BA). MD.(Mühimme Defteri) 3 s. 568 (1658).

tespit edilmiştir. Ancak bu tahrir defteri üzerinde çalışma yapıp Üsküb'ün bu tarihteki nüfusunu inceleyen bazı araştırmacılar da vardır. Bunlardan Todorov, 339 h. gebran, 551 h. müslim¹⁴., Stojanovski 285 h. gebran, 24 bive ve 616 h. müslim bulunduğunu¹⁵, Sokoloski ise 516 h. müslim ile 339 h. gebran olduğunu¹⁶ kaydetmektedirler. Bizim tespit ettiğimiz sayıya tek uyanı, Sokoloski'nin müslüman nüfus hakkında verdiği rakamdır.

1468 tarihli defterde ise, 665 h. müslim, 37 muaf ile 294 h. gebran ve 69 bive tespit edilmiştir. Tahrir defterinde ise 634 h. müslim ile 299 h. gebran ve 73 bive nüfusun bulunduğu kaydedilmiştir¹⁷. Bizim tespit ettiğimiz rakamlar ile tahrir defterinde verilen rakamlardan gayr-i müslimler için verilen rakamlar birbirine çok yakındır. Bu tarihteki Üsküb nüfusu hakkında bilgi verenlerden Stojanovski, hane ve mücerredleri belirtmeden şehrin tahmini nüfusunu vermiştir¹⁸. Sokoloski ise şehirde, 666 h. müslim ile 364 gebran olduğunu belirtmektedir¹⁹. Sokoloski ile tarafımızdan verilen müslüman hane nüfusu aynı iken gayr-i müslim haneler hakkında verdiği rakama bivelere de dahil ettiği görülmüştür.

14 TODOROV, Nikolai., The Balkan City 1400-1900, London 1983, s. 66.

15 STOJANOVSKI, Aleksandar., "La Population Les Villes Macédoniennes Au XVe Et XVIe Siècle", La Macédoine Et Les Macédoniens Dans Le Passe, Skopje 1970, s. 126.

16 SOKOLOSKI, M., "Aperçu Sur L'Evulation De Certaines Villes Plus Importantes De La Partie Meridionale Des Balkans Au XVe Et XVIe Siècles", İstanbul A La Joncuon Des Cultures Balkaniques, Mediterraneennes, Slaves Et Orientales, Aux XVI-XIX Siècles, İstanbul 15-20 Octobre 1973, Bucarest 1977 s. 82.

17 BA, TD (Tapu-Tahrir Defteri) 4 s. 655-656.

18 STOJANOVSKI, La Population Les Villes, s. 126.

19 SOKOLOSKI, Aperçu Sur La Population, s. 82.

1481 tarihli defterde ise tabloda verilen rakamlardan da anlaşılacağı gibi şehirdeki nüfus bu tarihte tam olarak tahrir tabi tutulmamıştır.

1529 tarihli defterde ise, 544 h. müslim, 113 m, 114 muaf; 201 hane hıristiyan 5 m. 23 bive ve 12 yahudi hane ile 5 m. nüfus olduğu tespit edilmiştir. Tahrir Defteri'nde ise 537 h. müslim, 113 m; 205 h. gebran, 6 m, 22 b. ile 12 h. yahudi ve 5 m. nüfus olduğu kayıtlıdır²⁰. Bizim verdiğimiz rakamlar ile defterde kayıtlı rakamlar arasında fazla bir fark yoktur. Bu tarihte şehir nüfusu hakkında bilgi verenlerden Stojanovski, 659 h. müslim, 94 m; 268 h. gebran 32 b, 2 m. ve 32 h. yahudi ve 6 m olduğunu kaydetmektedir²¹. Barkan ise 1520-1530 yılları arasında 630 h. müslim, 200 h. gayr-i müslim ile 12 h. yahudi olmak üzere toplam 842 hanenin bulunduğunu²², Todorov ise 717 h. müslim ile 302 h. gayr-i müslim olduğunu²³ kaydetmektedirler.

1544 tarihi Tapu-Tahrir Defteri'nde ise 313 h. müslim ve 51 m. belirtildikten sonra çeşitli adlar altında 714 kişi daha kaydedilmiştir. Bunlardan 164 tanesi muaf olup kalan 863 kişiden bir kısmının ise meslekleri belirtilmiş fakat hane yada mücerred olup olmadıkları kaydedilmemiştir. Gebran nüfus için de 206 h. gebran, 13 m, 19 b. ve 8 h. Frenk, 32 h. Yahudi ve 6 m. nüfus olduğu kaydedilmiştir²⁴. Bu tarihte şehirdeki nüfus, tabloda da göstermiş olduğumuz gibi 938 h müslim, 120 m. ve 203 h.

20 BA. TD 149 s. 17.

21 STOJANOVSKI, La Population Les Villes, s. 126.

22 BARKAN, Ö.L. Quelques Remarques Sur Les Villes Balkaniques, s.283;
BARKAN, Tarihi Demografik Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, TM X, İst.
1953, s. 22.

23 TODOROV, The Balkan City, s. 66.

24 BA. TD 232 s. 28,

Hıristiyan 10 m, 20 b. ile 8 h. Frenk ve 32 h. Yahudi ve 6 m.'dir. Tespit ettiğimiz rakamlardan gayr-i müslimlere ait olanlar, tahrir defterinde kayıtlı olan rakamlara oldukça yakındır. Bu defter üzerinde inceleme yapanlardan Barkan, şehirde 935 h. müslim, 145 m, ile 235 h. gebran 13 m. 32 h. Yahudi 6 m. ve 8 h. Frenk olduğunu kaydetmektedir²⁵. Nikolai Todorov ise, müslüman nüfusun mesleklere göre sınıflandırılmasını verdikten sonra 216 h. gayr-i müslim olduğunu belirtmektedir²⁶. Stojanovski ise 999 h. müslim, 51 m, 245 h. gayr-i müslim olduğunu²⁷, bu tarihteki Üsküb'ün mahalleleri hakkında bilgi veren Bojanic ise 686 h. müslim 51 m, 313 avâız hanesi ile 206 h. hıristiyan 13 m, 19 b. ile 8 h. Frenk ve 32 h. yahudi ile 6 m. nüfus bulunduğunu²⁸ kaydetmektedir.

1569 tarihli defter üzerinde yaptığımız incelemede 1517 h. müslim, 345 m, ve 150 muaf, 391 h. gayr-i müslim (hristiyan), 30 h. Frenk ve 53 h Yahudi nüfusun bulunduğu tespit edilmiştir. Sokoloski bu tarihte Üsküb'de 1551 h. müslim ile 508 h. gayr-i müslim olduğunu²⁹, Stojanovski ise 1485 h. müslim, 334 m. ile 547 h. gayr-i müslim 102 m. ve 53 h. yahudi nüfusun bulunduğunu³⁰ kaydeder.

Şehirdeki gayr-i müslim halkın içinde ihtida edip islamiyeti kabul edenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Bilindiği gibi İslamiyeti kabul eden gayr-i müslim erkeklere genellikle "Allah'ın kulu"

25 BARKAN, Quelques Remarques Sur Les Villes Balkaniques, s. 294.

26 TODOROV, The Balkan City, s. 91-92.

27 STOJANOVSKI, La Population Les Villes Macédoniennes, s. 126.

28 BOJANIC, Dusanka., Podaci O Skopju Iz 951 (1544) Godine, Prilozi (POF) III-IV (1952-1953) Sarajevo 1953, s. 614.

29 SOKOLOSKI, Aperçu Sur L'Evulation De Certaines Villes, s. 85.

30 STOJANOVSKI, La Population Les Villes Macedoniennes, s. 126.

manasına gelmekte olan "Abdullah" ismi verilmekteydi. 1529 tarihli defterde Abdullah ismi taşıyanların sayısı kaza itibariyle 360 tane olup bunların büyük bir kısmı İslâmiyeti kabul etmiş gayr-i müslimlerden meydana gelmekteydi³¹.

1544 tarihli defterde de müslüman nüfus içerisinde 316 tane Abdullah ismini taşıyan kimsenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 301 tanesi evli, 15 tanesi ise mücerred yani bekar idi. Bunların büyük bir kısmı sanat ve ticaretle uğraşmakta olup kendi mülkleri olan evlerde oturmaktaydı. 75 tanesi ise kiracı idi³².

Şehirdeki nüfus artışı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiştir. Nitekim müslümanların nüfusu hane sayısı olarak 1571-80 tarihleri arasında 1794'e çıkmıştır³³. 1570'li yıllarda Üsküb'ü ziyaret eden batılı seyyahlar, şehrin ticari hayatı ve güzelliklerinden bahsettikten sonra nüfusunu da belirtmişler, ancak onların verdikleri nüfus kaza nüfusu olduğundan burada değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru şehrin nüfusu Kostic'e göre 60.000'e çıkmıştır. Fakat 1689'da Avusturya Generali Piccolomini'nin şehri işgal ile yağma ve tahrib etmesinden sonra, büyük ölçüde göç olmuş ve şehrin nüfusu azalmıştır. Üsküb'ten göç eden Türkmenler, İstanbul'a gelerek Eyüb civarına yerleşmişler ve burada Üsküb Mahallesi'ni kurmuşlardır. Şehrin nüfusunun azalması ile buraya etraftan büyük göçler yapılmıştır. Şehirdeki meskun Müslüman halk, şehrin kuzeyindeki Çayır ve Gazi Baba civarındaki tepelik sahaya yerleşmişti. Vardar düzlüğüne

31 PALIKRUSEVA, Galaba., Islamisation De La Region Reka Dans Le Nord-Est De La Macedoine. La Macedoine Et Les Macedoniens Dans Le Passe Skopje 1970 s. 138.

32 BARKAN, Quelques Remarques Sur Les Villes Balkaniques. s. 301.

33 TODOROV, The Balkan City, s. 91-92.

Hıristiyanlar, Vardar'ın sol kıyısı ile kale surlarının altına ise Yahudiler yerleşmişlerdi³⁴.

1831'de Üsküb'de 22.260 kişi bulunmaktaydı³⁵. 1870 yılında ise 13.000 müslüman, 7.000 hıristiyan ve 800 yahudi olmak üzere 20.800 kişi vardı³⁶. 1877'de Üsküb'ün nüfusu, 16.462 Müslim, 14.586 Hıristiyan ve 160 Yahudi olmak üzere toplam 31.585 kişi, 1882'de ise 34.152 kişi idi³⁷. 1888'de 25.000 olan nüfus³⁸, 1921'de 41.006'ya³⁹, 1931'de 64.807'ye⁴⁰, 1941'de 80.000'e çıkmış ancak II. Dünya Harbi'nin olumsuz etkileri sebebiyle 1944'de 76.000'e gerilemiştir. 1961 yılı itibariyle Makedonya'da bulunan Türk nüfusun sayısı 131.000'dir. Şehrin nüfusu 1961'de meydana gelen büyük depreme rağmen 180.943'tür. Bugün 126 yerleşim birimi ile birlikte yaklaşık bir milyona yakın nüfusu bulunmaktadır⁴¹. Günümüzde Balkanların en büyük ve modern şehirlerinden olan Üsküb'de Makedonlar, Arnavutlar, Türkler, Romenler ve Ermeniler birlikte yaşamaktadır.

34 NAZIF HOCA, "Üsküb" İA XIII, s. 124-125.

35 KARAL, E.Z., Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ank. 1943 s. 199.

36 ADANİR, Fikret, The Macedonian Question: The Socio-Economic Reality And The Problems Of Its Historiographic Interpretation, International Journal Of Turkish Studies, 1984-86/3, 1-2, s. 54-55.

37 RIZAY, Skender., XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kosova Eyaleti'nin İktisadi Durumu, Pnlözi 30 (1980), Sarajevo 1980 s. 370-371.

38 ŞEMSEDDİN SAMİ, Kamusü'l-A'lam II, İst. 1306 s. 932.

39 N.HOCA, Üsküb İA, s. 125.

40 BAJRAKTAREVIĆ, Fehim., "Üsküb" El IV, s. 1111; 1960 yılında şehrin nüfusunu 122.143 olarak gösterenler de vardır. ÖZERGİN, M.K., Yugoslavya'da Yaşayan Türkler, Türk Kültürü, Sayı 11, Eylül 1963, s. 15.

41 Skopje And Its Surroundings, Zagreb 1987 s. 14-15.